

חיי אדם בלחימה בטרור

תגובות על המאמר "דילמת הסיכון" של מייקל וולצר

אסא כשר, * עמוס ידלין**

מאמרו של מייקל וולצר, "דילמת הסיכון"¹, הוא בגדר מועט המחזיק את המרובה, בהציגו שאלות חשובות מאוד בדבר הלחימה בטרור ובהציעו את תשובותיו להן, לשיטתו. חלק מדבריו של וולצר נוגעים במישרין בטענות שעלו במאמרים קודמים שלנו, שבהם הצענו דוקטרינה אתית בדבר הלחימה בטרור.² אנחנו מודים למערכת כתב-העת על האפשרות שהעניקה לנו להגיב על טענותיו של וולצר. בהזדמנות זו נוסף ונבהיר חלקים אחדים של הדוקטרינה שלנו ונשתמש בה.

באותם מאמרים קודמים הצבענו על סוגיה מרכזית שהלחימה בטרור מעוררת כאשר הטרוריסטים פועלים מקרב אוכלוסייה שאינה מעורבת במישרין בפעילות טרור. וולצר מאמץ את הסוגיה הזאת כ"סוגיית-הליבה של העניין כולו... מה מידת הסיכון שחיילינו צריכים ליטול על עצמם במאמציהם להפחית את הסיכונים שהם משיתים על אזרחים כאשר הם מגיבים על מתקפות של אותם... טרוריסטים?"³ לפני שנעמת את תשובתו של וולצר עם התשובה שלנו, עלינו להעיר על כמה היבטים של נוסח השאלה כפי שוולצר מציג אותה.

* פרופסור אמריטוס מהקתדרה לאתיקה מקצועית ולפילוסופיה של הפרקטיקה ע"ש לאורה שוורץ-קיפ, ופרופסור אמריטוס לפילוסופיה, אוניברסיטת תל-אביב; חבר האקדמיה האירופית למדעים ולאומנויות; חתן פרס ישראל לפילוסופיה כללית, 2000.

** אלוף (מיל'), ראש המכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS) בתל-אביב; היה ראש אמ"ן, נספח צה"ל וביטחון בארצות-הברית, מפקד המכללות הצבאיות, ראש מטה חיל האוויר ועוד.

1 מייקל וולצר "דילמת הסיכון" בכרך זה.

2 עמוס ידלין ואסא כשר "האתיקה הצבאית של הלחימה בטרור: עקרונות ונימוקים" מאזני משפט ו 387 (2007); המקור באנגלית: Asa Kasher & Amos Yadlin, *Military Ethics of Fighting* (2005) 3 J. MIL. ETHICS 4, *Terror: An Israeli Perspective*; אסא כשר "מבצע 'עופרת יצוקה' ותורת המלחמה הצודקת" תכלת 29, 35 (2009). חלק מדבריו של וולצר בדבר הדוקטרינה שלנו הם בגדר חילוקי-דעות הראויים לדיון נוסף, הנערך במאמרו של וולצר ובתגובה זו על מאמרו. חלק מדבריו קשורים לטענה חסרת יסוד בדבר הדוקטרינה שלנו. ראו ה"ש 23 להלן.

3 וולצר, לעיל ה"ש 1, בעמ' 663.

ראשית, וולצר רואה את השאלה כרלוונטית הן לאמריקאים והן לישראלים – לאמריקאים "ביחס לכללי הלחימה באפגניסטן", ולישראלים ביחס למבצע "עופרת יצוקה"⁴. אומנם, יש קרבה בין הלחימה של ארצות-הברית באפגניסטן בשנים האחרונות לבין הלחימה של ישראל בעזה במבצעים דוגמת "עופרת יצוקה" ו"עמוד ענן". בשני ההקשרים מדובר בפעילות לוחמים של הצבא נגד מי שנלחמים בו מקרב אוכלוסייה אזרחית שאינה נוטלת במישרין חלק פעיל בלחימה. בשני ההקשרים יש צורך בדוקטרינה אתית בדבר סיכון הלוחמים וסיכון האזרחים הנמצאים בשדה הלחימה. עם זאת, יש הבדלים בין ההקשר של הלחימה באפגניסטן לבין ההקשר של הלחימה בעזה, והם גדולים ומשמעותיים עד כדי כך שנדרש דיון נפרד בכל אחד מן ההקשרים הללו. קודם-כל, וכמובן מאליו, בעוד הלחימה בעזה נעשית לשם הגנה ישירה על חי האזרחים והתושבים של מדינת-ישראל ולשם הגנת המדינה עצמה, הלחימה הנוכחית של כוחות ארצות-הברית באפגניסטן אינה נעשית לשם הגנה ישירה – וככל הנראה גם לא עקיפה – על חייהם של אזרחי ארצות-הברית ותושביה, וגם לא על ארצות-הברית עצמה.

נוסף על כך, הלחימה באפגניסטן, שראשיתה לאחר התקפת ה-11 בספטמבר 2001 על ארצות-הברית, החלה אומנם כמלחמה בין שתי מדינות, אולם עד-מהרה הפכה לעימות מסוג אחר: מן הצד האחד, ממשלה אפגנית, אשר נתונה בעימות פנימי עם מורדים הפועלים בשיטות של טרור וגרילה, ונלחמת בהם בעזרת כוחות של ארצות-הברית ומדינות אחרות; ומן הצד האחר, אותם מורדים. במצב זה, הכוחות של ארצות-הברית ובעלות-בריתה באפגניסטן אמורים להגן על האזרחים האפגנים ועל ממשלתם מפני המורדים. כל פגיעה של החיילים באזרחי אפגניסטן, ככל שאלה אינם מעורבים במישרין בפעילות המרידה, היא פגיעה באזרחים אשר תפקידם של המדינה האפגנית, של ממשלת אפגניסטן ושל הכוחות הידידותיים הפועלים לצידה הוא לפעול לטובתם, במסגרת תהליכים של בניין מחודש של מוסדות המדינה וכוחותיה ושל שמירת השלום בכל מקום שבו הוא שורר.⁵

לעומת זאת, פעולה צבאית של ישראל בעזה היא בעלת מבנה אסטרטגי אחר: צה"ל אינו נלחם בעזה כדי לסייע לשלטון בעזה להתגבר על המורדים בו מקרב אזרחיה. בעזה שלטון חמאס מפעיל טרוריסטים. כיוצא בזה, צה"ל אינו נלחם בעזה כדי להביס את הטרוריסטים ולהבטיח את שלומם של האזרחים שאינם מעורבים במישרין בפעילות טרור כדי שבסופו של דבר יתמכו בממשלה התומכת בהם. צה"ל נלחם בעזה כדי להגן

4 ש.ם.

5 ברוח זו הגדיר הגנרל סטנלי מק'קריסטל, מפקד הכוחות של ארצות-הברית ובעלות-בריתה באפגניסטן, את משימת הלחימה בצירוף הידוע "Defeat the Taliban; secure the population". ראו מן העת האחרונה: (STANLEY McCHRISTAL, MY SHARE OF THE TASK: A MEMOIR (2013)). שאלה היסטורית חשובה, בעלת זיקה מובהקת לסוגיות האתיות שלפנינו, היא מה הייתה הדוקטרינה ששלטה בהפעלת הכוחות הללו בין תום המלחמה נגד אפגניסטן שבשלטון הטליבאן לבין ההכרזה על הדוקטרינה של מק'קריסטל.

על אזרחיה של מדינת-ישראל מפני הטרוריסטים ולהחליש את ארגוני הטרור ככל האפשר; הוא אינו נלחם בעזה כדי להבטיח את שלומם של האזרחים שאינם מעורבים במישרין בפעילות טרור, אלא מתאמץ להקטין את הפגיעה בהם במסגרת הלחימה בטרוריסטים. צה"ל אינו מתעניין בשלומם של האזרחים שאינם מעורבים במישרין בפעילות טרור, ואינו שואף להעצים את תמיכתם בממשלתם; הוא מתאמץ להקטין את הפגיעה בהם, מפני שזו חובתו האתית, המוסרית והמשפטית.

ראוי להדגיש הבדל נוסף בין מעמד הכוחות של ארצות-הברית ובעלות-בריתה באפגניסטן לבין מעמד צה"ל בעזה. ממשלת אפגניסטן, ככל שהיא נתמכת בכוחות ארצות-הברית ובעלות-בריתה, היא בעלת שליטה אפקטיבית⁶ בחלק מן האזורים של אפגניסטן שהלחימה במורדים מתרחשת בהם. לעומת זאת, ישראל אינה בעלת שליטה אפקטיבית בעזה, גם לא כאשר צה"ל פועל בה ואפילו בהיקף משמעותי. בלא שליטה אפקטיבית בעזה, ישראל אינה נושאת באחריות המוסרית למצב החיים השגרתי בעזה, שבו הטרוריסטים פועלים מקרב אזרחים שאינם מעורבים במישרין בפעילות טרור.

ההבדלים בין הזירה האפגנית לבין הזירה בעזה מבחינת היחסים שבין ארבעת הגורמים המרכזיים בהן – הכוח הצבאי, הממשלה המקומית, הנלחמים נגד הכוח הצבאי והאוכלוסייה שאינה מעורבת במישרין בלחימה – מצדיקים דיון נפרד בהקשר של כל אחת משתי הזירות הללו. אין מקום לייבא מאפגניסטן עקרונות להדרכת פעילותו של צה"ל בעזה ללא בדיקה מדוקדקת של ההצדקה לייבוא זה מהקשר אחד אל הקשר שונה מאוד.

הערותנו השנייה על הצגת השאלה בנוסח וולצר נוגעת בתיאור מצב הלחימה העומד להערכה אתית ומוסרית. לפי וולצר, מדובר במצב שבו יש "סיכונים ש[חייילינן] משיתים על אזרחים כאשר הם מגיבים על מתקפות של... טרוריסטים". זהו תיאור בעייתי של המצב, בראש ובראשונה בשל מה שאין בו. בתיאור חייילינו כמי ש"מגיבים על מתקפות" של טרוריסטים חסר חלק מהותי של תיאור הפעילות הצבאית, שיש לו גם חשיבות מוסרית מובהקת. בעיקרו של דבר, החיילים אינם "מגיבים", אלא מנסים להגן על אזרחי המדינה ותושביה ועליה עצמה מפני התקפות של טרוריסטים. פעולתם של החיילים אינה פעולת תגמול או פעולת עונשין, שמעמדן האתי והמוסרי שונה מזה של פעולת הגנה. ראוי להדגיש כי פעולתם של החיילים באה לתת הגנה מיידית לכל מי שנפגע או עלול להיפגע מהמשך פעילותם של הטרוריסטים. פעולת תגובה יכולה להיות גם פעולת הרתעה, שמעמדה שונה מזה של פעולה צבאית שבאה לתת הגנה מיידית.⁷ לשיטתנו,

6 השליטה האפקטיבית מתבטאת בצירוף של כינון סמכות ושל היכולת להשתמש בה. ראו: Yoram Dinstein, *The International Law of Belligerent Occupation* 42–45 (2009). וולצר מתעלם מן האפשרות שיתנהל מאבק בין מדינה בעלת שליטה אפקטיבית בשטח לבין כוח עוין הפועל באותו מקום ומנסה להשליט בו את רצונו. שליטה אפקטיבית עומדת על היכולת להשליט את הרצון, גם אם בדרך של מאבק, ולא על ההצלחה המלאה בהשלטתו.

7 "עקרון ההרתעה המבצעית" – ראו ידלין וכשר, לעיל ה"ש 2, בעמ' 418.

השיקולים הכוללים בדבר סיכונים של נזק אגבי תלויים במטרתה של הפעולה הצבאית – אם היא פעולת הגנה מיידית או פעולת הרתעה – ואין מקום לטשטוש ההבדל ביניהן. זאת ועוד, תיאור הסיכונים של נזק אגבי לשכניהם של הטרוריסטים, במסגרת פעולת הגנה מפני פעולותיהם של הטרוריסטים, כ"סיכונים [ש]חיילינון משיתים על אזרחים" הוא תיאור מוטעה העלול להוביל למסקנות אתיות ומוסריות לא־מוצדקות. זהו תיאור המטיל אחריות לפגיעה באזרחים על כתפי החיילים, כמי שיצרו לכאורה את הסיכונים. אין בתיאור זה שום ביטוי להיבט מרכזי של תמונת המצב: הטרוריסטים תוקפים מטרות ישראליות כאשר הם מתחזים לאזרחים תמימים, אינם לובשים מדים, אינם נושאים נשק בגלוי ונמצאים בקרבת שכניהם – אזרחים בעלי הופעה דומה שאינם מעורבים במישרין בפעילות הטרור – בדיוק במטרה ליצור מצב של סיכון חייהם של אותם אזרחים עקב פעולות ההגנה של החיילים. האחריות לפגיעה באותם אזרחים מוטלת, בראש ובראשונה, על כתפיהם של מי שיוצרים את המצב שיש בו סיכון, דהיינו, הטרוריסטים. אחריות זו יש להביא בחשבון בכואנו לבחון את ההתנהלות הראויה של החיילים במצבים כאלה.⁸

הערה אחרונה בדבר השאלה בנוסח וולצר: מקובלת עלינו בהחלט ההנחה, המובלעת בנוסח השאלה, בדבר מאמצים שראוי לעשות כדי להפחית את הסיכונים הנשקפים לחיי האזרחים אשר נמצאים בקרבת הטרוריסטים ואינם מעורבים במישרין בפעילות הטרור. עם זאת, מתוך הכרה בחובה לשמור על כבוד האדם באשר הוא אדם, אנחנו רואים את המאמצים המוזכרים בשאלה בנוסח וולצר רק כחלק מן המאמצים שראוי לתת עליהם את הדעת במסגרת השיקולים המוסריים. התמונה הכוללת של המאמצים חייבת לכלול גם את אלה שתכליתם להפחית את הסיכונים הנשקפים לחיי החיילים בשעה שהם מגינים על אזרחי המדינה ותושביה ועל המדינה עצמה מפני התקפותיהם של הטרוריסטים.

השאלה שאנו מעוניינים לדון בה ולהשיב עליה היא אפוא זו: מה מידת הסיכון שחייילינו צריכים ליטול על עצמם במאמציהם להפחית את הסיכונים לחיי אדם – ובכלל זה גם לחיי האזרחים אשר נמצאים בקרבת הטרוריסטים ואינם מעורבים במישרין בפעילות הטרור וגם לחיי החיילים עצמם – בשעה שהם מגינים על אזרחי המדינה ותושביה ועל המדינה עצמה מפני התקפותיהם של הטרוריסטים?

8 ראוי לדייק במשמעות ההבדלים שאנחנו מצביעים עליהם בין עימותים בחזיתות שונות. הדוקטרינה שלנו אמורה להיות אוניוורסלית בעקרונותיה ובמעמד המוסרי שלהם. כאשר הנחות־הרקע שלה (דוגמת הנחות בדבר שליטה אפקטיבית או העדרה) מתקיימות, כ־אז הדוקטרינה אמורה לחול, בין שמדובר בעזה ובין שמדובר בחבל כלשהו באפגניסטן. אולם במצבים אחרים, כאשר הנחותיה של הדוקטרינה אינן מתקיימות, אמורה לחול דוקטרינה אחרת שתעמוד על עקרונות אחרים ותדרוש מעשים מסוגים אחרים. דיונונו בהבדלים מוביל למסקנה שבחלק מתקופת המלחמה של ארצות־הברית (ואחרים) באפגניסטן הדוקטרינה שלנו חלה, ואילו בחלק אחר, הנמשך עד היום, היא אינה חלה במלואה. על־כן הבדלים בין ההתנהלות הישראלית בעזה לבין ההתנהלות האמריקאית באפגניסטן אינם עדות לטעות – לא של ישראל ולא של ארצות־הברית.

כעת, לפני שניכנס לעובי הקורה, ראוי להבהיר בקצרה את טיב השיקולים שיש להם מקום בדיון בדבר התשובה הראויה לשאלה שלפנינו. ראשית, אנחנו סבורים כי יש לנקות את הדיון מרוב השיקולים הנעוצים ב"דעת־הקהל הבין־לאומית". התקשורת מרבה להשתמש בביטוי מעורפל זה, כנראה מפני שהיא מנסה לחזק בעזרתו את עצמה, שהרי היא־היא הזירה העיקרית שבה דעות שונות מתבטאות ומגיעות לקהל הרחב. מדינה יכולה להתעניין במעמדה בתקשורת הבין־לאומית – שהוא מעמדה בעיני קבוצה קטנה של בני־אדם שיש להם הזדמנות להביע את דעותיהם ברבים – ועם זאת אין זה מן הראוי שמדינה תיתן משקל של ממש לשיקולים בדבר מעמדה בתקשורת הבין־לאומית כאשר על הפרק עומדות שאלות הנוגעות בסיכון חיי אדם, במיוחד כאשר מדובר בסיכון חייהם של אזרחים, תושבים וחיילים של המדינה עצמה.

כיוצא בזה, אין זה מן הראוי שהמדינה תייחס משקל רב מדי לשיקולים מדיניים, שהם שיקולים במישור היחסים הבין־לאומיים של המדינה, בעיקר עם מדינות ידידותיות, כאשר על הפרק נמצאת ההגנה העצמית של המדינה, ובכלל זה ההגנה על חייהם של אזרחיה, תושביה וחייליה. שום מדינה אחראית לא לתנזר לחלוטין משיקולים מדיניים באשר הם כאלה, שהרי לשיקולים מדיניים עשויה להיות זיקה ישירה לשאלות מרכזיות של ביטחון לאומי, ובכלל זה לשאלות הנוגעות באפשרויות ההגנה על המדינה ועל אזרחיה, תושביה וחייליה. עם זאת, גם כאשר ליחסים הבין־לאומיים המידיים יש חשיבות ראשונה במעלה בשיקולי ההגנה העצמית של המדינה, ספק אם למדינה יש זכות מוסרית לנקוט צעדים העלולים להרבות אבדות בין חייליה, ואולי גם בין אזרחיה ותושביה בהמשך הדרך, רק כדי להיענות לדרישות מיידיות של מדינות ידידותיות להימנע מנקיטת פעולות של הגנה עצמית, בין פעולות כלשהן ובין פעולות מסוימות.⁹ שיקולים מדיניים רבים וכל השיקולים התקשורתיים נראים לנו מיותרים במסגרת הדיון המוסרי בסיכון חיי אדם במצבים שעל הפרק. לעומת זאת, שיקולים אחרים נראים לנו חסרים, באופן בולט ובלתי־מוצדק, גם במאמר הנוכחי של וולצר, גם בספרות האתית והמוסרית, רובה ככולה, וגם בספרות המשפטית.¹⁰

הדיונים בשאלה שלפנינו ובשאלות נוספות רבות מתנהלים במתכונת המטילה חובות על חייליה של מדינה בשם הדין הבין־לאומי או בשם תורת המלחמה הצודקת. לדעתנו, זו תמונה מוטעית של עולם הנורמות של החייל. כל חייל במדינה מתוקנת הוא אזרח המדינה אשר משרת בצבאה, פועל מטעמה ומבצע משימות לטובת הכלל שלה. מכיוון שחייל הוא אזרח המדינה, יש לו מעמד במערכת יחסים מורכבת המתקיימת בינו לבין המדינה שהוא אזרח וחייל בצבאה. מערכת היחסים הזאת היא דו־סטריית: מצד אחד, לפי נוסח שבועת האמונים של החייל בישראל, יש לחייל חובות כלפי המדינה, חוקתה

9 דוגמה ישראלית מובהקת, אשר מעולם לא נידונה כראוי מנקודת־המבט המוסרית, היא התנהלותה של ממשלת ישראל בימים האחרונים שלפני מלחמת יום־הכיפורים.

10 יוצא מכלל זה הוא מאמרה של המשפטנית (הישראלית): Gabriella Blum, *The Dispensable Lives of Soldiers*, 2(1) J. LEGAL ANALYSIS 115 (2010).

ושלטונותיה המוסמכים; מן הצד האחר, למדינה יש חובות כלפי החייל, הן מתוקף היותו אזרח והן מתוקף היותו במעמד המיוחד של אזרח במדים. החובה הראשונה במעלה של המדינה הדמוקרטית כלפי אזרחיה היא להגן על חייהם, שלומם ואורח חייהם. כאשר אזרח מתגייס לצבא, חובתה של המדינה להגן על חייו אינה מתבטלת, אלא לובשת צורה ייחודית של חובה במגבלות חשובות. המגבלות הללו מרשות למדינה לשלוח את החיילים למשימות מסוכנות, העלולות להיות כרוכות גם באובדן חייהם של חיילים. עם זאת, החובה הבסיסית אינה נמוגה: המדינה חייבת להצטייד בנימוקים מכריעים כדי שתהיה לה הרשות לשלוח חיילים למשימות כאלה. כאשר החייל שואל "מה מצדיק את הסיכון שהמדינה חושפת אותי אליו במשימה שהיא שולחת אותי לבצע?", למדינה חייבת להיות תשובה מוסרית, מוצדקת ומשכנעת לשאלתו זו.¹¹

בדיונים האתיים והמוסריים בדבר סיכון חיי אדם חייבים להיכלל השיקולים שהם בגדר תשובת המדינה ל"שאלת החייל". חלק מתשובת המדינה יוצג במונחי ערכים בסיסיים, דוגמת חובת ההגנה העצמית של המדינה על אזרחיה ותושביה ועליה עצמה, וחלק אחר יוצג במונחי החוק, דוגמת החוקים המכוננים שירות-חובה ושירות-מילואים. כל תשובת המדינה אמורה לעמוד בסימנה של הדרישה החוקתית של המידתיות: ההחלטה לסכן חיי אדם חייבת להיות לשם השגת תכלית הכרחית של הגנה על חיי אדם¹² ובמידה הנדרשת לשם כך בהכרח.

יתר על כן, גם שיקולים הנעוצים בחוק הבין-לאומי יופיעו בדיונים הללו כשיקולים הנעוצים בחובה שהדין הישראלי מטיל על החייל לנהוג על-פי עקרונות מסוימים של החוק הבין-לאומי. החייל אינו כפוף לחוק הבין-לאומי ולתורת המלחמה הצודקת שביסודו, אלא במידה שבה המדינה מטילה עליו חובה לנהוג על-פיהם, בין מתוקף חוק ובין מתוקף האתיקה הצבאית.¹³

ההתעלמות הרווחת מן היחסים שבין האזרח במדים לבין מדינתו מובילה לתוצאות בלתי-קבילות. הנה דוגמה. נתאר לעצמנו שתי מדינות הנלחמות באויביהן: מדינה א היא

11 ראו: Asa Kasher, *The Principle of Distinction*, 6(2) J. MIL. ETHICS 152 (2007). מפי וולצר (ומפי אחרים) נשמעת הטענה כי על שאלת החייל בדבר ההצדקה לסיכנון ניתן להשיב במונחי החשיבות המוסרית של שמירה על בני-אדם שאינם תוקפים בני-אדם שאינם מעורבים בלחימה. זוהי טענה חלשה, המתעלמת ממעמדו המוסרי והאתי של החייל עצמו, שהרי גם החייל הוא אדם שאינו תוקף בני-אדם שאינם מעורבים בלחימה. שאלת-השאלות בהקשר זה היא למה חייו של החייל שווים בעיני וולצר פחות מחייו של השכן של הטרוריסט, אשר לא פינה את ביתו משיקולים שונים, החל באירוח מכון של טרוריסטים וכלה בדאגה לרכושו. וולצר אינו עונה על שאלה זו באופן ישיר ומשכנע.

12 הנוסח החוקתי של המידתיות משתמש בביטוי "תכלית ראויה", אולם כאשר מדובר בסיכון חיי אדם, תכלית יכולה להיות ראויה רק אם היא הכרחית לשם הגנה על חיי אדם, וזאת במונח הרחב הכולל גם את ההגנה העצמית של המדינה.

13 ראו אסא כשר ועמוס ידלין "כיצד לקבוע את הנורמות הראויות של הלחימה במצבים חדשים? סוגיה ביחסים בין 'מוסר לחימה' לבין 'דיני לחימה'" **צבא ואסטרטגיה** 5, 79 (2013).

מדינה דמוקרטית, שבה יש מקום מתמיד ל"שאלת החייל", ובדרך-כלל ניתנת עליה תשובה מכריעה; ואילו מדינה ב היא מדינה טוטליטרית, אשר לעולם אין בה מקום ל"שאלת החייל", והחיילים משמשים בה "בשר תותחים". נניח כי למרות הבדל זה שביניהן, הדרך שבה כל אחת משתי מדינות אלה נלחמת באויביה היא אותה דרך בדיוק מנקודת-המבט של החוק הבין-לאומי: שתיהן משתמשות רק בנשק מותר, נגד מטרות צבאיות בלבד, מכבדות את עקרון ההבחנה ואת עקרון המידתיות, מתייחסות כראוי אל שבויי-מלחמה וכן הלאה. התמקדות בהקשר החיצוני של הלחימה באויב בהתאם לחוק הבין-לאומי, תוך התעלמות מן ההקשר הפנימי של היחס לחיילים שהם אזרחים במדיהם, תוביל אותנו למסקנה כי בתחום הלחימה אין הבדל בעל משמעות אתית ומוסרית בין מדינה א למדינה ב. זוהי מסקנה מוטעית בעליל. מדינה א שומרת על כבוד האדם של האזרח במדיהם, ואילו מדינה ב פוגעת בו בקלות ובהתמדה. ההבדל האתי והמוסרי ביניהן הוא תהומי. תפיסה המאפשרת התעלמות מהבדל כזה טעונה שינוי משמעותי.

לשיקולי ההקשר הפנימי, של היחסים בין המדינה לבין אזרחיה במדיהם, יש חשיבות ייחודית בישראל, מפני שכל החיילים שאינם קצינים או נגדים, וכן רבים מן הקצינים הזוטרים, משרתים בצה"ל במסגרת שירות-חובה. כמו-כן משרתים בצבא חיילים וקצינים במסגרת שירות-מילואים.¹⁴ מדינה דמוקרטית רשאית לגייס אזרחים לשירות צבאי מתוקף חוק, ולשלוח רבים מהם להילחם ובתוך כך להסתכן באופן משמעותי, רק על יסוד נימוקים מכריעים. הרוח הכללית של נימוקים כאלה היא הרוח של החלטה "בלית ברירה". לשיטתנו, הערכה מוסרית ואתית של יציאה למלחמה חייבת להשתמש בעיקרון של החלטה "בלית ברירה" – גם בהקשר החיצוני של היחסים בין המדינה לבין מדינות וכוחות אחרים, וגם בהקשר הפנימי של היחסים בין המדינה לבין אזרחיה במדיהם. בהקשר החיצוני נעשה שימוש בעקרון "האפשרות האחרונה" (last resort), ובהקשר הפנימי ראוי לעשות שימוש בעקרון חובת ההגנה העצמית,¹⁵ המתיר לסכן חיילים רק "בלית ברירה". ההתעלמות הרווחת מן החובה האתית והמוסרית לכלול בדיון גם את שיקולי ההקשר הפנימי היא תמוהה מאוד בעינינו.¹⁶

14 בישראל נשמעת לעיתים הטענה כי רבים מן הלוחמים בצה"ל הם בגדר מתנדבים, אף שהם בשירות-חובה, מפני שהם משרתים ביחידות שצה"ל מציב בהן רק חיילים המעוניינים לשרת בהן, דוגמת צוותי אוויר, סיירות ואחדות מן החטיבות הסדירות (ראו, למשל, עמוס הראל **תדע כל אם עבריה** – **קווים לדמותו של צה"ל החדש** 42 (פרק 2) (2013)). טענה זו מושתתת על טעות מושגית: חייל המשרת בחטיבת הצנחנים, לדוגמה, אכן הביע רצון לשרת בה, אולם הוא לא עשה זאת בצומת שבו ניתנה לו האפשרות לבחור לשרת בחטיבת הצנחנים או לא לשרת כלל, אלא בצומת שבו הוא מתבקש לבחור בין שירות בחטיבת הצנחנים לבין שירות ביחידה אחרת. מה שמכונה "התנדבות" לשירות בחטיבת הצנחנים אינו בגדר התנדבות של ממש, אלא ביטוי של סדר עדיפויות במסגרת האפשרויות של שירות-חובה.

15 ידלין וכשר, לעיל ה"ש 2, בעמ' 394.

16 וולצר מייחס חשיבות לכך ש"החיילים הישראליים הינם הילדים של כולם, מה שאינו נכון בתקופתנו לגבי ארצות-הברית" (וולצר, לעיל ה"ש 1, בעמ' 664). ההרגשה הרווחת בישראל שמדובר ב"ילדים

ייתכן שההתעלמות משיקולי ההקשר הפנימי נחשבת מוצדקת ואף טבעית בעיני מי שחושבים על האזרחים במדים רק במתכונת של צבא מתנדבים. לפי קו מחשבה זה, אזרחים המתנדבים לשירות צבאי בתפקידי לחימה מקבלים על עצמם, מתוקף ההתנדבות, הסדר שבו המדינה רשאית לשלוח אותם למשימות מסוכנות על-פי שיקוליה. קו מחשבה זה נראה לנו מוטעה. גם אם נניח שמחויבותה של המדינה כלפי אזרחים במדים במסגרת צבא מתנדבים אמורה להיות חמורה פחות ממחויבותה כלפי אזרחים במדים במסגרת שירות-חובה או שירות-מילואים, עדיין עומדת בעינה השאלה המוסרית אם מדינה דמוקרטית רשאית לסכן את חייהם של אזרחים במדים גם כאשר אין מדובר בהחלטה "בלית ברירה" הדרושה לשם הגנה על חיי אדם במישרין או בעקיפין. בעצם ההתנדבות אין משום הצדקה מוסרית לכל הסדר של שימוש במתנדבים, ממש כשם שאין הצדקה מוסרית להתיר הסדרים של עבדות, גם אם יש בני-אדם שיתנדבו לפעול כעבדים וכשפחות של זולתם.

וולצר מזכיר את האפשרות של התנדבות להסתכן. הוא מספר ששוחח עם חיילים אמריקאים וישראלים המאמינים כי נטילת סיכונים כדי "למזער את מספר הקורבנות מקרב האזרחים... חיונית לגאווה שהם חשים במילוי תפקידם"¹⁷. אכן, מן המסורת של צה"ל מוכרים לנו אירועים שבהם לוחמים התנדבו להסתכן ולעיתים אף נהרגו בשל כך. אולם הנטייה לשבח לוחמים כאלה על התנדבותם להסתכן אינה משקפת נקודת מוצא ממשית לדין ב"שאלת החייל" אשר אינו מתנדב להסתכן בנסיבות כאלה, ואשר שואל את מפקדיו, את הצבא ואת המדינה מה ההצדקה שיש להם להורות לו להסתכן באותן נסיבות. שבחים לפעולות הנעשות "לפנים משורת הדין" אינם בסיס ממשי לשרטוטת של "שורת הדין" עצמה. מעשה שמעורר בחיילים מסוימים גאווה עצמית אינו מוכרח להיות מעשה שהוא בגדר חובה של חיילים אחרים באותם מצבים.

באותה עדות על שיחותיו עם חיילים, מספר עליהם וולצר כי יש ביניהם כאלה המאמינים "כי נטילת סיכונים" באותן נסיבות "הינה חלק מתפקידם". גם אנחנו שמענו טענות כאלה, אבל מעולם לא התפעלנו מהן. ראשית, מניין לנו שנטילת סיכונים כאלה היא אכן חלק מתפקידו של הלוחם בנסיבות שלפנינו; שנית, וחשוב לא פחות, אם היא אכן חלק מן התפקיד, האומנם הגדרת התפקיד הצבאי באופן המוביל לנטילת סיכונים כאלה עומדת במבחנים אתיים ומוסריים? במילים אחרות, ייתכן שהגדרת תפקיד תהיה מדומה, מעין דעה קדומה שרווחת בין החיילים ואשר אין לה על מה שתסמוך, וייתכן שהיא אכן הגדרת התפקיד אלא שהיא אינה עומדת במבחנים הראויים. התנהלותה של פלוגת המשטרה הצבאית הלוחמת והתנהלותו של צוות החוקרים מטעם סוכנות הביון האמריקאית בכלא אבו-גרייב בעיראק הן דוגמות ידועות לשתי האפשרויות.

של כולנו" מסבירה את העניין המיוחד שיש בישראל בשמירה על חיי החיילים, אולם איננו מסתמכים על הרגשה זו בהקשר הנוכחי, שבו העיסוק הוא בשיקולים אתיים ומוסריים. 17 שם, בעמ' 668. אולי לא מיותר לציין כי אין הצדקה לסיכון חיי חיילים על יסוד שיקולים של חיזוק הגאווה בתפקיד. כפי שידוע למפקדים מקצועיים, קיימות דרכים לא-מסוכנות רבות לטיפוח גאוות היחידה והגאווה בתפקיד.

נתבונן עתה על ההצעות של וולצר בדבר הכללים האמורים להדריך את החיילים בנסיבות שעל הפרק. הנה דבריו של וולצר: "אנו רוצים שחיילינו ישתדלו כמיטב יכולתם למזער את המספר הזה [של הרוגים מקרב האזרחים], גם במחיר של נטילת סיכון מסוים על עצמם, אולם נטילת הסיכון אינה יכולה לערער או לסכן את המשימה."¹⁸ כבר הראינו לעיל כי אין מעמדה של הפעילות הצבאית נגד המורדים בשלב הזה של הנוכחות הצבאית האמריקאית באפגניסטן כמעמדה של הפעילות הצבאית של צה"ל נגד הטרוריסטים בעזה. נניח שהכלל שוולצר מציע אמור לחול, כמות שהוא, על חיילי צה"ל במהלך פעילות צבאית בעזה המתקיימת במתכונת של מבצע "עופרת יצוקה" או מבצע "עמוד ענן".

הכלל שוולצר מציע מושך בשני כיוונים מנוגדים, שאין לנו בררה אלא להכריע ביניהם. מצד אחד, הכלל דורש מן החיילים ש"ישתדלו כמיטב יכולתם למזער את המספר [של הרוגים מקרב האזרחים]", ומצד אחר, הוא דורש מהם לפעול "גם במחיר של נטילת סיכון מסוים על עצמם". אם החיילים אמורים להשתדל "כמיטב יכולתם", אזי עליהם להיות מוכנים ליטול על עצמם גם סיכונים גבוהים. כמקובל וכידוע, השתדלות "כמיטב היכולת" (או בלשון ערכי צה"ל – "דבקות במשימה") אמורה לאפיין את התנהגותם של החיילים גם בחיכוך רגיל עם כוח אויב, שבו מטבע הפעילות הם מוכנים ליטול על עצמם סיכונים גבוהים, ובשעת הצורך אף לחרף את נפשם. לכאורה, החלק הראשון של הכלל המוצע דורש מן החיילים להשתדל "כמיטב יכולתם", כלומר, עד כדי חירוף נפשם. מצד אחר, הכלל של וולצר דורש מן החיילים לעשות זאת במחיר של "סיכון מסוים" שהם נוטלים על עצמם, כלומר, רק במחיר של סיכון מתון, אשר בוודאי אינו מגיע עד כדי הסיכון הרב, ואפילו הקיצוני, שיש בחירוף הנפש. הניגוד המובהק שבין שני החלקים של הכלל המוצע מוביל למסקנה שהביטוי "ישתדלו כמיטב יכולתם" הוא בגדר מליצה המעודדת מאמץ, ולא בגדר הדרכה בדבר רמת הסיכון הנדרשת במסגרת המאמץ למזער את הנזק האגבי. נניח, אפוא, שהכלל של וולצר דורש נכונות להגיע לרמה של "סיכון מסוים", ושבגבולות הצרים של מסגרת זו יש להתאמץ ככל האפשר, ובלבד שלא תיפגע האפשרות לבצע את המשימה.¹⁹

ביטוי-המפתח בפלל שוולצר מציע, המשמש גם כותרת לדבריו כאן, הוא "סיכון מסוים". לדעתנו, ביטוי זה יכול לשמש חיילים מסוג מסוים במצבים מסוג מסוים, אולם

18 שם. כלל בנוסח "סיכון מסוים" לא הופיע בתגובה של וולצר (עם אבישי מרגלית) על הדוקטרינה שלנו (ראו: Asa Kasher & Amos Yadlin, *Assassination and Preventive Killing*, 25 SAIS (2005) REV. 41; אבישי מרגלית ומייקל וולצר "כך לא מנהלים מלחמה צודקת" **הארץ** – **דעות** Avishai Margalit & Michael Walzer, ;www.haaretz.co.il/opinions/1.1254834 8.4.2009 *Israel: Civilians & Combatants*, 56(8) THE NEW YORK REVIEW OF BOOKS (May 14th, (2009), www.nybooks.com/articles/archives/2009/may/14/israel-civilians-combatants הנוסח הנוכחי נראה קרוב לעמדתנו יותר מן הנוסח באותה תגובה.

19 להלן עוד נחזור אל הטענה כי אסור שהמאמץ להקטין את הנזק האגבי ייעשה במחיר של פגיעה במשימה הצבאית שעל הפרק.

אינו יכול לעמוד ביסודו של כלל אחי, מוצדק ומעשי, להדרכת התנהגות החיילים במצבים שעל הפרק.

בצבא מתנדבים²⁰ מפקד יכול להתיר לחייליו, אם אין הם רבים, לסכן את עצמם "סיכון מסוים", מתון, כדי להקטין נזק אגבי, ככל שירשו זאת לעצמם, מבלי להפריע לביצוע המשימה. כל אחד מן החיילים יחליט בינו לבין עצמו מהו אותו "סיכון מסוים" שהוא נוטל על עצמו בנסיבות הנתונות. עם זאת, יהא עליו להביא בחשבון שכל אחד מעמיתיו, מפקדיו והסרים למשמעתו יגדיר גם הוא לעצמו את "הסיכון המסוים" שלו. התיאום הנדרש בפעילות צבאית – העומד על אחידותם של הפקודות, הוראות הפתיחה באש, הנהלים, הדוקטרינות והחוק – לא ייווצר פה מאליו, ויהיה צורך בתיאום מיוחד של קשת "הסיכונים המסוימים". אנחנו מוכנים להניח שבתנאים של יחידה קטנה בצבא מתנדבים יוכל לעיתים מפקד היחידה לשלוט בסיכוך זה מבלי שתיגרם הפרעה לביצוע המשימות הנתונות.

אלא שבנסיבות של לחימה בטורריסטים בעזה ובזירות מקבילות אין מדובר בקבוצה לא-גדולה של אנשי צבא מתנדבים. בנסיבות הלחימה הללו הלוחמים רבים מאוד, והתיאום ביניהם הכרחי לשם ביצוע המשימות. המפקד אינו יכול להתיר לכל חייל לקבוע את רמת "הסיכון המסוים" שלו עצמו מבלי לפגוע בכך במאמץ לבצע את המשימה כראוי. דרושה החלטת מפקד בשאלה מהו "הסיכון המסוים" שהחיילים יידרשו לסכן את עצמם כדי להקטין את הנזק האגבי. אין זה מתקבל על הדעת שמג"דים שונים או מח"טים שונים יחליטו כל אחד לעצמו מהו "הסיכון המסוים" שהם ידרשו מחייליהם. כפי שהדגשנו לעיל, חייל זכאי לתשובת המדינה (שתמסר לו באמצעות מפקדו) לשאלה מדוע שולחים אותו לפעילות צבאית שיש בה רמת סיכון כלשהי. לא ייתכן שתשובת המדינה תהיה במונחי "הטעם הערכי" האישי של המפקד בדבר "הסיכון המסוים". חייב להיות כלל שתוכנו אינו משקף טעם אישי, אלא הכרעה אתית סדורה, על בסיס שיקולים ערכיים, אתיים ומוסריים, שתחייב את כלל החיילים בנסיבות הנתונות. בכל מקרה עשויים להופיע הבדלים אישיים, אולם הם יהיו נעוצים בהבדלים שבשיקול-דעת מקצועי, ולא ב"פלורליזם ערכי" הנוהג בין המפקדים. תשובת המדינה ל"שאלת החייל" חייבת להיות חדה ובהירה, ולא עמומה ומעורפלת. כלל "הסיכון המסוים" אינו עומד בדרישות היסודיות של הסדרי האתיקה הצבאית במדינה דמוקרטית.

ניתן להדריך את החיילים בהתנהגותם באמצעות כללים ברורים, אולם אפשר לנסות לתרום להדרכת החיילים על-ידי הצגת סדרי עדיפויות האמורים לעזור להם במסגרת שיקול-הדעת שלהם בנסיבות הלחימה הנתונות. וולצר מציג סדר עדיפויות הנראה לו נדרש "מבחינה מוסרית... מן הסיבות הברורות והמוכנות מאליהן". מדובר במצב שבו ניתן לסכן את חיי החיילים, מצד אחד, או את חיי האזרחים שאינם מעורבים במישרין בפעילות טרור, מצד אחר. במצב כזה, טוען וולצר, ראוי לסכן את חיי החיילים, מפני ש"האזרחים הם רובם ככולם אנשים חפים מפשע, בלתי-חמושים, מפוחדים ופגיעים,

20 במובן המלא והמדויק של הביטוי. ראו ה"ש 14 לעיל.

ואילו החיילים חמושים ומאומנים להילחם ולהגן על עצמם וזה על זה.²¹ במבט ראשון טענתו של וולצר נראית טבעית וסבירה, אולם במבט שני מתברר כי אין בה ממש. אילו דובר בתחרות אבירים בין חייל חמוש, מאומן ובוטח לבין אזרח הבא בידיים ריקות, שלא נלחם מעולם וליבו רך בקרבו, או־אז היינו מודים כי לפנינו תחרות לא־הוגנת. אולם במצבי הלחימה שאנחנו דנים בהם כאן אין מדובר בתחרות אבירים.²² מדובר בלחימה שבה נשקפת סכנה לאנשים בעלי מעמד שונה, והשאלה המוסרית היא אם יש הצדקה מוסרית לסיכון בני קבוצה אחת כדי להקטין את הפגיעה בבני קבוצה אחרת. איננו מקבלים את הטענה כי במצב לחימה שבו חיילי יחידות היבשה עסוקים בקרבות עם טרוריסטים, כדי להגן על אזרחי המדינה ותושביה ועליה עצמה, הסכנה הנשקפת לחיי החייל היא לעולם פחותה מן הסכנה הנשקפת לחייו של אזרח שהוא שכנו של טרוריסט ואשר אינו מעורב במישרין בפעילות טרור. הנה כמה סכנות הנשקפות לחייל שאותו אזרח פטור מהן:

- החייל הוא בדרך־כלל מטרה של אש האויב, הטרוריסטים; האזרח שהוא שכנו של הטרוריסט בדרך־כלל אינו מטרה של אש החיילים.
- החייל נתון לסכנות של מוקשים, מטעני־צד, מטעני־גחון, מנהרות חטיפה ועוד; אזרח השוהה במרתף ביתו בשעות הלחימה אינו נתון לסכנות כאלה.
- אמצעי הלחימה של החייל אינם מספקים לו בדרך־כלל הגנה מלאה מפני הסכנות, כל זמן שהוא נתון בלחימה; האזרח, לעומתו, יכול לקבל בדרך־כלל הגנה מלאה על עצמו ועל בני ביתו מפני סכנות הירי, אם ייענה לאזהרות ויעזוב את ביתו למשך תקופה קצרה או אם יסתתר בתוך ביתו.

כאן המקום לחזור אל הסייג שלפיו אסור שהמאמץ להקטין את הנזק האגבי, תוך "סיכון מסוים" של חיי החיילים, כלשונו של וולצר, יפגע באפשרות של החיילים לבצע את משימתם. אילולא עמדה המשימה בדרישת המידתיות, גם וולצר וגם אנחנו היינו מתנגדים לביצועה, וחזקה על וולצר שהוא לא היה מסתפק בדרישת "סיכון מסוים" של חיי החיילים לשם הקטנת הנזק האגבי, אלא היה דורש לא לגרום שום נזק אגבי, מכיוון שהמשימה אינה מידתית. נניח, אפוא, שהמשימה מידתית. במצב כזה, נטילת "סיכון מסוים" לחיי החיילים תקבל את הצורה של הקדמת פעילות המיועדת להפרדת הטרוריסט משכניו לפעילות הלחימה נגד הטרוריסט. ברור שפעילות מוקדמת כזו פוגעת באפשרות לבצע את המשימה, מכיוון שהיא מבטלת את יתרון ההפתעה של ההתקפה, מגלה את מיקום החיילים וכדומה. אם אסור שאותו "סיכון מסוים" יפגע באפשרות

21 וולצר, לעיל ה"ש 1, בעמ' 667. בתיאור זה יש היבטים עובדתיים בעייתיים, אבל נניח להם עתה.

22 לעיתים קרובות דיונים בלחימה בעימותים לא־סימטריים כוללים טענות בדבר חובות־יתר שיש להטיל על החזק והקלות שיש להעניק לחלש, כאילו מדובר בתחרות אבירים שצריך לדאוג להגנותה. אלא שלא בתחרות אבירים עסקינן בעימות הלא־סימטרי מן הסוג המעסיק אותנו כאן, אלא בהתקפה של טרוריסטים על אזרחי מדינה ותושביה ועליה עצמה.

לבצע את המשימה, נמצא שאסור ליטול אותו "סיכון מסוים", מכיוון שהוא פוגע באפשרות לבצע את המשימה.

לפיכך אין לדעתנו תוקף מוסרי לסדר העדיפויות של וולצר, המושתת על תמונה תלושה של תחרות אבירים או על השוואה מוטעית בין הסיכונים הנשקפים לחיילים לבין הסיכונים הנשקפים לאזרחים שבקרבת הטרוריסטים.

"שאלת החייל" נשאת במקומה ללא תשובה: איזו הצדקה יש למדינה לשלוח אותו להסתכן כדי להקטין את הנזק האגבי בנסיבות הנתונות של לחימה בשטח שאינו בשליטה אפקטיבית של המדינה? כאן יש להוסיף ולהבהיר את "שאלת החייל" לנוכח תמונת הסיכונים הנשקפים לו מפעילות הלחימה נגד טרוריסטים, אשר את חלקה ראינו זה עתה. בעצם החובה של המדינה להילחם בטרוריסטים, כדי להגן על אזרחי המדינה ותושביה ועליה עצמה, כרוכה הרשות שיש למדינה לשלוח חיילים לפעול במצבים מסוכנים.²³ אולם יש הבדל בין הסכנה הנשקפת לחייל עקב הלחימה שהוא מנהל יחד עם עמיתיו נגד הטרוריסטים לבין הסכנה הנשקפת לחייל עקב המאמץ שלו, במסגרת "סיכון מסוים", להקטין את הנזק האגבי. בעוד הסכנה הראשונה היא טבעית, הכרחית ומוצדקת, הסכנה השנייה היא נוספת, וטעונה הצדקה מיוחדת. "שאלת החייל" היא, אפוא, איזו הצדקה יש למדינה לשלוח אותו להסתכן לא רק ככל הנדרש לשם ביצוע המשימה לנוכח פני האויב, אלא גם ככל הנדרש – מעבר לכך – כדי להקטין את הנזק האגבי. "שאלת החייל" נראית לנו, עדיין, ללא תשובה מוצדקת ומשכנעת.

וולצר ואחרים מציגים בררה בין "אפס סיכונים" לבין "סיכון מסוים", מייחסים לנו את האפשרות הראשונה ובוחרים לעצמם את האפשרות השנייה. על כך תגובתנו כפולה: אין יסוד לייחס לנו את האפשרות הראשונה, והבררה בין שני המצבים היא בעייתית. נפרט.

הטענות המייחסות לנו עיקרון של "אפס סיכונים" נעוצות באי־הבנות גמורות או בטענות הקלוטות מן האוויר. החיילים פועלים נגד הטרוריסטים בתנאים שיש בהם סכנות בלתי־נמנעות במצבי הלחימה היבשתית. במסגרת הפעילות הצבאית המסוכנת מובן מאליו שהחיילים מנסים לבצע את המשימה של הכרעת הטרוריסטים תוך שמירה על חיי עצמם ("בטיחות הכוח") ככל האפשר, וגם תוך תשומת־לב רבה ככל האפשר לאפשרות להקטין את הנזק האגבי, מבלי לפגוע עקב כך לא בביצוע המשימה ולא בחיי החיילים. בתנאי הסכנה הנשקפת לו בין כה וכה, החייל חייב לתת את הדעת להקטנת הנזק האגבי, ובלבד שלא יפגע בכך בביצוע המשימה ובשמירה על חיי החיילים. עוד ראוי להדגיש כי שיקולי מידתיות מניחים על כף המאזניים של היתרון הצבאי המושג בפעילות צבאית מסוימת גם את הקטנת הסכנה לאבדות בין החיילים. בדברים של וולצר (ושל אחרים הטוענים כמוהו) אין שום ביטוי של הכרה בהיבט זה של שיקולי המידתיות.

23 מדי פעם עולה הטענה כי לפי הדוקטרינה שלנו אסור להטיל על החייל "שום סיכון". כבר שמענו וגם ראינו את הביטוי "אפס סיכונים" מיוחס לנו. הטענות המייחסות לנו את הגישה הזאת מופרכות. נחזור לנקודה זו מיד.

באשר לחלקה השני של תגובתנו, במצבי הלחימה הקרקעית שאנחנו דנים בהם הבררה בין "אפס סיכונים" לבין "סיכון מסוים" אינה אלא בררה מדומה. כפי שראינו, מצב של "אפס סיכונים" אינו קיים, והמצב של "סיכון מסוים" אינו מוגדר כראוי. הבררה האמיתית היא בין "סיכון מוצדק" לבין "סיכון מופרז". בתנאים רבים הסיכון שוולצר ואחרים מעוניינים בו הוא בגדר "סיכון מופרז". סיכון חיילים כדי להפריד בין טרוריסטים לבין שכניהם השוהים בקרבם, בשטח שאינו מצוי בשליטה אפקטיבית של ישראל, וזאת לאחר שהשכנים הוזהרו היטב בדבר הסכנות הנשקפות להם מקרבם לטרוריסטים ורובם ככולם התפנו, הוא בגדר "סיכון מופרז".

חשוב להדגיש כי החובה לעשות מאמץ להקטין את הנזק האגבי קיימת בדוקטרינה שלנו,²⁴ ובאה לידי ביטוי מתמיד במציאות הלחימה הישראלית, גם אם אין מדובר בחובה של החייל להסתכן לשם הקטנת הנזק האגבי מעבר לנדרש לשם ביצוע המשימה לנוכח פני הטרוריסטים. הנה שלוש דוגמות.

דוגמה ראשונה: הדוקטרינה שלנו כוללת עיקרון המחייב אזהרה מתמדת, במגמה להרחיק מקרבת הטרוריסטים את האזרחים שאינם מעורבים במישרין בפעילות טרור.²⁵ במבצע "עופרת יצוקה" נקטה ישראל מגוון של פעולות אזהרה בהיקפים חסרי תקדים.²⁶ אין ספק שכתוצאה מכך קטן באופן משמעותי הנזק האגבי שנגרם במבצע.

וולצר מצייץ שהניסיון מווייטנאם מלמד כי "ההתרעות מראש אינן אפקטיביות דיין" מפני שחלק מן המוזהרים אינם מתפנים מטעמים שונים.²⁷ ניתן להניח כי תופעה דומה מתרחשת בכל אזור שמתנהלת בו לחימה במתכונת שלפנינו. לנוכח תופעה כזו הצבא אמור לפעול על-פי הדרישות הנובעות מעקרון המידתיות. יתר על כן, הדוקטרינה שלנו דורשת שגם אם הנזק האגבי הצפוי מפעולה צבאית מסוימת עומד בדרישות המידתיות, הצבא מחויב עדיין לעשות מאמץ להקטין את הנזק האגבי, כלומר, מעבר לנדרש ממנו לפי שיקולי המידתיות עצמם.²⁸ ייתכן מצב שבו הזהרת האזרחים תסכל את האפשרות לבצע את המשימה הצבאית או תפגע מאוד במידת הצלחתה או בסיכוייה להצליח. גם במצבים כאלה הצבא אמור לפעול על-פי הדרישות של עקרון המידתיות, וכן להתאמץ להקטין את הנזק האגבי מעבר לנדרש על-פי שיקולי המידתיות.²⁹

24 ידלין וכשר, לעיל ה"ש 2, בעמ' 408.

25 שם, בעמ' 417.

26 וולצר מייחס לאחד מאיתנו את הטענה כי באותו מבצע נעשו "אלפי שיחות-טלפון" (וולצר, לעיל ה"ש 1, בעמ' 667). זוהי טעות שראוי לתקן. בהודמנויות שונות הזכרנו את העובדה שבמבצע "עופרת יצוקה" נעשו יותר ממאה וחמישים אלף שיחות-טלפון. ראו כשר, לעיל ה"ש 2. בהקשר זה ראו גם את דבריו של קצין בריטי בכיר ומעוטר, קולונל ריצ'רד קמפ: *Testimony at the UN: UK Commander Challenges Goldstone Report*, UN WATCH (2009), www.unwatch.org/site/apps/nlnet/content2.aspx?c=bdKKISnqEmG&b=1313923&ct=7536409.

27 וולצר, לעיל ה"ש 1, בעמ' 667.

28 ידלין וכשר, לעיל ה"ש 2, בעמ' 411.

29 שם, בעמ' 411 ו-417.

דוגמה שנייה: במהלך תכנון מבצע של סיכול ממוקד נעשה שימוש מובהק ומובן מאליו בשיקולי מידתיות, אולם מאמץ מיוחד נעשה להקטין את הנזק האגבי ככל האפשר, מעבר לנדרש על-פי שיקולי המידתיות. בשלב של תכנון המשימה נעשית פעילות מקצועית מורכבת ומתוחכמת, תוך היעזרות בכלים מן התחום של חקר ביצועים, לשם פְּרִירת השיטה והאמצעים שיבטיחו גם הסתברות גבוהה של פגיעה בטרוריסט המסוים וגם הקטנת הנזק האגבי ככל האפשר בנסיבותיה של פעולה צבאית מסוג סיכול ממוקד.

וולצר מביא עדות של חיילים אמריקאים באפגניסטן שלפיה בנסיבות של אי-ודאות בדבר הנזק האגבי הצפוי הם החליטו "להימנע מפגיעה באזרחים, שכן תמיד תימצא הזדמנות נוספת לתפוס את 'הבחורים הרעים'".³⁰ שוב, נתעלם מן ההבדלים בין ההקשר הנוכחי של הלחימה של ארצות-הברית באפגניסטן לבין ההקשר הנוכחי של הלחימה של ישראל בעזה, ונניח שיש מקום להשוואה. החלטה לדחות פעילות של סיכול ממוקד למועד אחר אינה החלטה נדירה או חריגה במחוזותינו. הרמטכ"ל יעלון (כיום שר הביטחון) העיד על דחייה כזו בהקשר של הנסיונות לבצע סיכול ממוקד של הטרוריסט סלאח שחאדה. דחייה של פעולת סיכול ממוקד כאשר יש אפשרות לבצע אותה נעוצה בחובה להקטין ככל האפשר את הנזק האגבי הכרוך בביצוע הפעולה. עם זאת, יש לדייק ולהסתייג משימוש לא-אחראי בטענה שוולצר מביא מפייהם של אותם חיילים אמריקאים כי "תמיד תימצא הזדמנות נוספת" לפגוע במטרה המתוכננת. לעיתים טענה זו נכונה, על יסוד תמונת המודיעין הנתונה, אך לעיתים היא חסרת יסוד מודיעיני או אפילו בגדר טענה לא-נכונה. במקרים כאלה דחיית הפעולה אינה רצויה, והיא תהיה מוצדקת רק אם הפעולה המיידית אינה עומדת בדרישות המידתיות.

דוגמה שלישית: כאשר טרוריסט מוצא לעצמו מחסה בשטח הנמצא בשליטתה של הרשות הפלסטינית באזורי יהודה ושומרון, בתוך בניין שיש בו אזרחים שאינם מעורבים במישרין בפעילות טרור, אפשר לנקוט צעדים משלושה סוגים שונים: אפשר להפציץ או להפגז את הבית ולהורסו על כל יושביו; אפשר לשלוח כוח רגלי שיחדור אל הבית וינסה להוציא מתוכו את האזרחים לפני שיפגע בטרוריסט; ואפשר להשתמש ברכב כבד ומוגן, טרקטור מסוג מתאים, שיתחיל להרוס את קירות הבית, במטרה לאלץ את האזרחים לצאת ואת הטרוריסט להיכנע. כל אלה הן אפשרויות העומדות על הפרק בנסיבות שגרתיות של הלחימה הישראלית נגד טרוריסטים.

האפשרות הראשונה אינה מסכנת חיילים, משיגה את המטרה של סיכול פעילות הטרור של הטרוריסט, אבל כרוכה בנזק אגבי משמעותי. בנסיבות מסוימות ייתכן שהיא עומדת בדרישות המידתיות, אולם היא לא תינקט אם יש דרך טובה ממנה להשגת המטרה תוך גרימת נזק אגבי קטן יותר. האפשרות השנייה מטילה על החיילים סיכון גבוה ומקטינה את הסיכוי להשגת המטרה, וכל זאת רק לשם הקטנת הנזק האגבי. על-כן, לשיטתנו, אין זה מן הראוי לנקוט אותה.³¹ במקרים רווחים גם שיקולי מידתיות יפסלו

30 וולצר, לעיל ה"ש 1, בעמ' 664.

31 איננו יודעים אם סיכון כזה הוא בגדר "סיכון מסוים" לשיטתו של וולצר.

את האפשרות השנייה.³² האפשרות השלישית מאפשרת לבצע את המשימה ולהימנע מנזק אגבי. אין בה הטלת סיכון על הנמצאים בטרקטור, מעבר לסיכון הנשקף להם בין כה וכה מפאת נוכחותם בשטח הלחימה לביצוע משימות אחרות. לפיכך זו השיטה שראוי להשתמש בה – היא עדיפה לאין ערוך על השיטה השנייה, והיא גם מיתרת את השיטה הראשונה.

בכל אחת משלוש הדוגמות שהבאנו לעיל הפעולות הצבאיות כוללות מאמצים להקטנת הנזק האגבי, אבל אינן מטילות על החיילים "סיכון מסוים" שתכליתו היחידה היא להקטין את הנזק האגבי.

וולצר טוען כי אין זה מספיק שהחיילים לא יתכוונו לפגוע באוכלוסייה האזרחית; עליהם להתכוון לא לפגוע בה. אנחנו שותפים מלאים לדרישה המוסרית הזאת. אלא שוולצר מוסיף כי כוונת החיילים לא לפגוע באוכלוסייה האזרחית יכולה להתבטא רק באמצעות סיכונים שהחיילים יקבלו על עצמם כדי להקטין את הסיכונים לאוכלוסייה האזרחית.³³ זוהי טענה שאיננו שותפים לה. היא אינה סבירה ואינה מוסרית. כוונת החיילים לא לפגוע באוכלוסייה האזרחית יכולה להתבטא בדרכים שונות, כפי שראינו, ולטענה כי חובת החיילים היא לסכן את עצמם כדי להקטין את הסיכונים לאוכלוסייה האזרחית אין כל יסוד.

לסיכום, וולצר טוען כי "קיים טיעון מוסרי חזק התומך בכך שהחיילים... ייטלו סיכון מסוים על-מנת למזער את הסיכון לאוכלוסייה האזרחית".³⁴ לדעתנו, מה שוולצר ואחרים מביעים הם רק שיקולים לכאורה שאינם מצטרפים לכלל "טיעון מוסרי חזק". לדעתנו, "שאלת החייל" – איזו הצדקה יש למפקדיו, לצבא ולמדינה להטיל עליו "סיכון מסוים" רק כדי להקטין ככל האפשר את הנזק האגבי – נותרת ללא מענה. וכל עוד שאלה זו נותרת ללא מענה, ראוי לא להטיל על חיילים "סיכון מסוים" רק כדי להקטין את הנזק האגבי. עם זאת, בעת ביצוע משימה הכרחית ומידתית ראוי להשתמש בדרכים אחרות – דוגמת אזהרה מוקדמת, דחיית הפעולה למועד מאוחר יותר, שימוש בחימוש מדויק וכדומה – כדי להקטין את הנזק האגבי ככל האפשר, מבלי לפגוע בביצוע המשימה כראוי.

32 הנה דוגמה לפסילת האפשרות השנייה משיקולי מידתיות: מתוך בית ברצועת עזה נעשות הכנות לשיגור מידי של טיל לעבר שדרות. אם תישלח לשם פלוגת חיילים, סביר להניח שהיא לא תגיע לפני שיגור הטיל, והלחימה שלה בטרוריסטים כדי למנוע שיגור נוסף תהיה כרוכה באבדות בקרב החיילים. כך, מצד אחד עומדת סכנה לחייהם של כעשרים אזרחים ישראלים שהטיל יהרוג ועשרה חיילים שיהרגו בקרב עם הטרוריסטים, ומן הצד האחר עומדת סכנה לחייהם של שכנים אחדים של הטרוריסטים.

33 Margalit & Walzer, לעיל ה"ש 18; Jeff McMahan, *Foreword*, in *KILLING BY REMOTE*; CONTROL: THE ETHICS OF AN UNMANNED MILITARY ix (Bradley Jay Strawser ed., 2013).

34 וולצר, לעיל ה"ש 1, בעמ' 665.

